

УДК 502.752:63*2 (477.44)

Інвентаризаційні дослідження парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини

Н. О. Сиплива

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Inventory Research of Parks Monuments of Landscape Art in Vinnitsa Region. — Syplyva, N. O. — In order to develop the ways to effective conservation, restoration and enrichment of dendrodiversity the current state of dendroflora in park-monuments of landscape art of Vinnitsa region was investigated. Complex (historical and scientific, inventory, floroanalytical, dendrological, introduction etc.) research allowed determining quantitative and qualitative composition of species and intraspecific diversity of arboreal plants of protected parks in the explored area. Autphytosozological assessment indicates that a large number of species rarity dendroflora fraction of park-monuments of landscape art in Vinnitsa region were recorded in the Red List of the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. One of the criteria of scientific, historic, educational, aesthetic value of parks, monuments of landscape art of Vinnitsa region is the presence of centuries-old arboreal plants.

Key words: park-monument of landscape art, species, cultivar, rare tree species, century-old trees.

Вступ

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва оголошені визначними та цінними зразками паркового будівництва, завданням яких є використання їх в естетичних, виховних, природоохоронних та оздоровчих цілях. Охорона та збереження генофонду деревних видів рослин є однією з головних проблем сучасності [5, 6, 8]. Тому для збереження і розвитку існуючих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва першочерговим завданням стало проведення інвентаризації видового складу рослин та його аналіз. Причому для збагачення урболандшафтів важливо було виявити вікові та перспективні рослини.

Мета наших досліджень — з'ясувати сучасний стан дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини для встановлення ефективних шляхів її збереження, відновлення та збагачення в регіоні досліджень

Матеріал та методика

Об'єктом дослідження є дендрофлора парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області. Для досягнення поставленої мети нами проведено польові та камеральні дослідження. Полігоном досліджень була мережа територій лише однієї із категорій штучно створених заповідних парків. Площа парків цієї категорії — 762,77 га, що становить близько

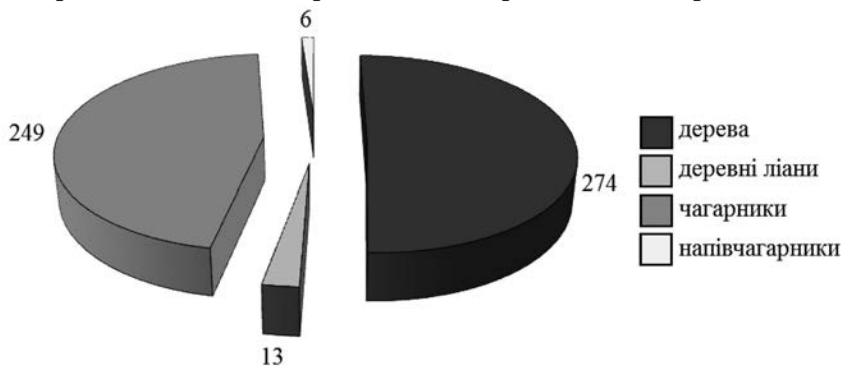

Рис. 1. Кількісний розподіл видів дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини за життєвими формами.

Fig. 1. Quantitative distribution of dendroflora species by life forms in park-monuments of landscape art in Vinnitsa region.

Corresponding author address: National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; General Rodimcev St. 19, corps 1, Kyiv, 03041 Ukraine; e-mail: nata123456@ukr.net.

0,3 % загальної площі області. Нині до реєстру об'єктів природно-заповідного фонду Вінницької області занесено 36 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, з яких 11 — це об'єкти загальнодержавного значення та 25 — місцевого значення. Ці парки розташовані у 13 районах області та у місті Вінниця [4, 8, 9].

Результати досліджень

За даними польових досліджень та результатами аналітичного огляду літературних джерел [1, 2, 3] встановлено, що на територіях парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області зростає 471 вид, 50 культиварів, 21 гібрид дерев та чагарників (табл. 1). Серед них голонасінних: 54 види, 15 культиварів, які належать до 15 родів, 6 родин та покритонасінних: 417 видів, 35 культиварів, 21 гібрид.

Таблиця 1. Провідні родини дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини

Table 1. Leading families of arboreal plants species in park-monuments of landscape art in Vinnitsa region

Родина	Кількість видів, форм, гібридів	% від загальної кількості
Rosaceae Juss.	124	22,9
Pinaceae Link.	42	7,8
Fabaceae Lindl.	28	5,2
Betulaceae S. F. Grey.	28	5,2
Caprifoliaceae A. L. Jussien.	28	5,2
Salicaceae Lindl.	25	4,6
Hydrangeaceae Endl.	25	4,6
Oleaceae Lindl.	22	4,1
Aceraceae Juss.	21	3,8
Cupressaceae F. W. Neger.	21	3,8
Разом	364	67,2

Відділ Magnoliophyta має 87,3 % від загальної кількості таксонів, які належать до 127 родів (89,4 % від загальної кількості родів), 49 родин (89,1 % загальної кількості родин), а Pinophyta відповідно 69 : 15 : 6 (12,7, 10,6, 10,9 %). Найвищою видовою різноманітністю із голонасінних характеризуються родини Pinaceae — 42 (7,8 %), які представлені здебільшого видами роду *Pinus* L. (16 видів) та *Picea* Dietr. (11 видів), а також Cupressaceae — 21 (3,8 %), у якій переважають види роду *Juniperus* L. (11 видів) та *Thuja* L. (7 видів).

У біоморфологічній структурі деревних рослин парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини переважають листопадні дерева 218 видів, (79,6 % загальної кількості видів дерев), вічнозелені дерева — (56 видів, 20,4 %) із відділу Pinophyta. Це саме такі голонасінні: *Taxus baccata* L., *Tsuga canadensis* (L.) Carr., *Picea abies* (L.) Karst, *Picea glauca* (Moench.) Voss, *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach. та ін. (рис. 1) [10].

Із відділу Magnoliophyta до листопадних дерев віднесено 213 видів, культиварів і гібридів (97,7 % загальної кількості листопадних дерев), а з Pinophyta — п'ять видів (2,3 %) (*Ginkgo biloba* L., *Larix sibirica* Ledeb, *Larix gmelinii* (Rupr.), *Larix polonica* Racib, *Metasequoia glyptostroboides* Huet Ching.).

Друге місце за чисельністю займають чагарники — 249 (45,9 %) видів, культиварів і гібридів. Вони є переважно допоміжним матеріалом для створення композицій, доповнюючи та роблячи їх завершеними. Переважну більшість займають листопадні чагарники — 227 (91,2 % загальної кількості чагарників) — *Salix lanata* L., *Salix purpurea* L., *Deutzia drandiflora* Vge, *Hydrangea sargentiana* Rend, *Philadelphus coronarius* L. та інші. До вічнозелених чагарників віднесено 22 таксони або 8,8 %.

У дендрофлорі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини найбільшу кількість становлять дерева четвертої величини — 103 (37,6 % від загальної кількості дерев). Серед чагарників домінуючою є група високих за розмірами рослин, які становлять 119 (47,8 % загальної кількості чагарників) видів, культиварів і гібридів.

Географічний аналіз культивованої дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області був зроблений на основі флористичного поділу світу за А. Л. Тактаджяном [12]. Відповідно до результатів аналізу у дендрофлорі парків переважають інтродуковані види деревних рослин 437 таксонів (92,8 %). Вони походять із трьох підцарств Голарктичного царства: Бореального, Давньосередземноморського та Мадреанського, котрі охоплюють 7 флористичних областей і 38 провінцій. Найбільше видів із Східноазійської — 136 (29,0 %), Циркумбореальної — 131 або 27,8 % та Атлантико-Північноамериканської — 111 (23,6 %) флористичних областей (табл. 2).

У культивованій дендрофлорі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області досить значну кількість становляють види, що природно зростають на територіях кількох флористичних областей (60 видів, 12,7 %). У зелених насадженнях парків Вінниччини зростають 34 (7,2 %) аборигенні види деревних рослин, які виступають компонентами лісових та чагарникових формацій регіону. Із них 23 види є представниками неморальних лісів досліджуваного регіону. Серед них шість видів, що зростають у парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва Вінницької області, є основними домінантами широколистяних лісів Правобережного Лісостепу (*Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Fraxinus excelsior* L., *Sorbus torminalis* (L.) Crantz, *Ulmus laevis* Pall., *Tilia cordata* Mill.).

Таблиця 2. Кількісний розподіл видів дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини за флористичними областями

Table 2. Quantitative distribution of arboreal plants species throughout floristic regions in park-monuments of landscape art in Vinnitsa region

Назва флористичної області	Кількість видів	% від загальної кількості видів
Циркумбореальна	131	27,8
Атлантико-Північноамериканська	111	23,6
Область Скелястих гір	12	2,5
Ірано-Туранська	7	1,5
Східноазійська	136	29,0
Середземноморська	10	2,1
Мадреанська	2	0,4
Ареали охоплюють декілька флористичних областей	60	12,7
Походження невідоме	2	0,4
Разом	471	100,0

Майже всі види добре пристосувалися до умов культивування. Підтвердженням цьому є переважання у дендрофлорі цілком зимостійких (396 таксонів або 73,1 %) та морозостійких видів (392 або 98,9 %). Достатня й кількість видів деревних рослин із високим показником посухостійкості (361 вид). За шкалою посухостійкості їх оцінено у п'ять балів (*Juniperus foetidissima* Willd, *Picea abies* (L.) Karst, *Pinus jeffreyi* Balf., *Zelkova carpinifolia* (Pall.) C. Koch., *Tilia begonifolia* Stev., *Sorbus torminalis* (L.) Crantz.). Меншу частку становлять відносно посухостійкі (4 бали) деревні види рослин — 181 таксон (33,4 % види, культивари і гібриди). Високим показником є переважання мезофітів (432 види). За відношенням до родючості ґрунту переважають оліготрофи (238 видів). Домінуючою групою у дендрофлорі є світлолюбні рослини.

Головною для садово-паркового будівництва декоративною якістю деревних рослин є форма крони, яку варто враховувати під час архітектурно-художнього оформлення територій [6]. Аналізуючи форму крони культивованих видів деревних рослин парків Вінниччини, встановлено, що найпоширенішими формами крон дерев є саме такі шість форм — пірамідальна, конусоподібна, розлога, колоноподібна, куляста, яйцеподібна та різні їхні варіації щільності (*Abies numidica* De Lannoy, *Larix decidua* Mill., *Betula lenta* L., *Cerasus avium* (L.) Moench. та ін.).

На декоративний вигляд дерев та чагарників, що підсилюють фактуру крони, впливають форма, величина, колір, розташування листків на гілках. За будовою листкової пластинки у дендрофлорі парків досліджуваного регіону переважають дерева та чагарники із простими листками, що мають різну форму та цілісність листкової пластинки (округла, овальна, яйцеподібна, оберненояйцеподібна, еліптична та ін.). Таких виявлено 361 таксон. Особливо вираженою декоративністю форми крони, величиною та формою листків, квіток найбільше вирізняються культивари. У дендрофлорі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини виділено 50 культиварів, серед них нараховано 15 представників відділу Pinophyta, а з відділу Magnoliophyta виділено 35 культиварів. Найбільшу кількість становлять види деревних рослин із білим забарвленням квіток (164). У дендрофлорі досліджуваних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини особливу цінність становлять рослини з ранньовесняним або середньовесняним періодами квітання (119 видів і культиварів).

У результаті проведеної інвентаризації видового складу парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини у таксономічній структурі дендросозофлори було виявлено 71 вид заповідних деревних рослин, які належать до 21 родини, 36 родів та двох відділів. Проведений аутофитосозологічний аналіз заповідної дендрофлори показав, що найбільша кількість видів раритетної фракції дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області занесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів (61 вид, 86,0 %). До Європейського Червоного списку занесено один вид (1,4 %), Червоної книги України — 9 (12,6 %). Також із загальної кількості раритетних видів деревних рослин виділено вісім (11,3 %), що охороняються кількома червоними списками (табл. 3) [7, 13].

Таблиця 3. Аутофитосозологічна структура заповідної дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини

Table 3. Autphytosozological structure of protected dendroflora in park-monuments of landscape art in Vinnitsa region

Червоний список	Категорія раритетності	Кількість видів	% від загальної кількості видів
Червоний список Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів	CR	2	2,8
	EN	3	4,2
	VU	6	8,4
	LR/nt	7	9,8
	LR/lc	38	53,5
	LC	2	2,8
	NT	1	1,4
	DD	2	2,8
	<i>усього</i>	61	86,0
Європейський Червоний список	V	1	1,4
	<i>усього</i>	1	1,4
Червона книга України	I	6	8,4
	II	1	1,4
	III	1	1,4
	IV	1	1,4
	<i>усього</i>	9	12,6
Разом		71	100,0

Досить значну кількість раритетних видів виявлено у парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва «Дендрарій лісової дослідної станції» — 22 види (30 %), які належать до 8 родин, 14 родів, 2 відділів. Деяко менше представників раритетної фракції дендрофлори виявлено у парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва «Немирівський парк» (18 видів або 25,4 %) та «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького» — 16 видів (22,5 %).

У результаті естетичної оцінки дендроценозів найкращими, тобто зразковими парковими об'єктами виявилися 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини [6]. Із загальної кількості найкращих парків, що отримали високий показник емоційно-естетичної цінності, сім мають найвищу оцінку («Парк імені О. І. Ющенка», «П'ятничанський парк», «Немирівський парк», «Центральний парк культури і відпочинку імені М. Горького», «Музей-садиба М. І. Пирогова», «Парк імені Леніна», «Парк імені 50-річчя Жовтня», які належать до І класу естетичної цінності.

Аналіз складу перспективних інтродуцентів свідчить, що до I групи цілком перспективних деревних рослин належать 434 (80,1 %) таксони, серед яких дерев — 234, чагарників — 188, напівчагарників — 5, ліан — 7. Види деревних рослин цієї групи походять переважно із Циркумбореальної, Східноазійської та Атлантично-Північноамериканської флористичних областей. Природні ареали деяких видів охоплюють кілька флористичних областей. Деревні види, культивари і гібриди рослин цієї групи успішно інтродуковані у досліджуваному регіоні.

Насадження парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини вирізняються значною різноманітністю видів, які успішно акліматизувалися до умов цього регіону, але більшість із них не отримали достатньо широкого поширення і трапляються поодинокими місцями зростання. Як видно із таблиці 4, серед дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини найбільшу частку займають види, культивари і гібриди із поодинокими місцями зростання (466, 86,0 %).

До Magnoliophyta віднесено 407 (75,1 %) — *Magnolia kobus* L., *Liriodendron tulipifera* L., *Chaetaecytisus supinus* L., *Clematis recta* L., *Sibiraea altaensis* (Laxm.) Schneid, *Mahonia aquifolium* Nutt. та ін. У такому контексті відділ Pinophyta нараховує 59 таксонів (10,9 %) — *Ginkgo biloba* L., *Taxus baccata* L., *Metasequoia glyptostroboides* Huet. Cheng, *Tsuga canadensis* (L.) Carr. та ін. Серед об'єктів, що характеризуються поодинокими місцями трапляння видів, культиварів і гібридів, є парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Ботанічний сад „Поділля”», «Дендрарій лісової дослідної станції», «Немирівський парк», «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького» (м. Вінниця).

Таблиця 4. Кількісний розподіл таксонів дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини за частотою трапляння

Table 4. Quantitative distribution of dendroflora taxa by frequency occurrence in park-monuments of landscape art in Vinnitsa region

Частота трапляння	Кількість видів, культиварів і гібридів	У тому числі		% від загальної кількості
		голонасінних	покритонасінних	
Поодинокі	466	59	407	86,0
Часто	65	9	56	12,0
Масово	11	1	10	2,0
Разом	542	69	473	100,0

Одним із критеріїв наукової, історичної, пізнавальної, естетичної цінностей заповідних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини, які занесені до природно-заповідного фонду є наявність вікових видів дендрофлори [11]. Кількісні та якісні показники таких видів рослин свідчать про їхню успішну та перспективну інтродукцію у певному регіоні. Здебільшого вікові дерева, які збереглися у старовинних парках, сягають віку від 100–300 і навіть 400 років. Дендрофлора 28 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини представлена рослинами віком 100–200 років. До таких парків-пам'яток садово-паркового мистецтва належать «Немирівський парк», «Чернятинський парк», «Антопільський парк», «Ободівський парк», «Печерський парк», «Рахнянський парк», «Деребчинський парк», «Парк імені О. І. Ющенка», «Браїлівський парк», «Парк „Саджавка”» тощо.

Висновки

Отже, в результаті інвентаризаційних досліджень узагальнено теоретичні положення та проведено інвентаризаційні дослідження видового складу дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини, здійснено її комплексний структурний аналіз. Виявлено та встановлено стан раритетних видів деревних рослин, вікових дерев.

До основних рекомендацій щодо збереження, відновлення та збагачення дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини належать такі:

- розроблення сортименту видів деревних рослин для озеленення територій різного функціонального призначення, який складається з 67 видів, 21 культивару та 5 гібридів, із них 30 видів і культиварів голонасінних;
- проведення відповідних рубок, видалення сухих та механічно або біотично пошкоджених частин дерев та чагарників, розчищення ділянок від самосіву аборигенних видів рослин, які знижують естетичну та декоративну цінність деревостану (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Дендрологічна ділянка», «Парк-садиба „Лугове”», «Спичинецький парк», «Васильківський парк»);
- заміна низькодекоративних та малоцінних деревних рослин на інтродуковані високодекоративні та раритетні види рослин (*Larix decidua* Mill., *Larix polonica* Racib, *Pinus strobus* L., *Malus niedzwetzkyana* Dieck. та ін.), що підвищить естетично-емоційну та наукову значущість насаджень (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Дендрологічна ділянка», «Парк-садиба „Лугове”», «Спичинецький парк», «Парк „Саджавка”», «Парк „Мала Софіївка»», «Васильківський парк»).

Література

1. Дендрофлора України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Голонасінні : Довідник / М. А. Кохно, В. І. Гордієнко, Г. С. Захаренко та ін. — Київ : Вища шк., 2001. — 207 с.
2. Дендрофлора України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Покритонасінні : Довідник / М. А. Кохно, Л. І. Пархоменко, А. У. Зарубенко та ін. — Київ : Фітосоціоцентр, 2002. — Ч. 1. — 448 с.
3. Дендрофлора України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Покритонасінні : Довідник / М. А. Кохно, Н. М. Трофименко, Л. І. Пархоменко та ін. — Київ : Фітосоціоцентр, 2005. — Ч. 2. — 716 с.
4. Заповідні об'єкти Вінниччини / Уклад. Г. І. Денисик. — Вінниця : Велес, 2005. — 104 с.
5. Заповідна дендросозофлора Лісостепу України: Монографія / За ред. С. Ю. Поповича / С. Ю. Попович, Н. П. Степаненко, Я. М. Дяченко та ін. — Київ : ТОВ «Агро Медіа Груп», 2010. — С. 95–100.
6. Кучерявий, В. П. Озеленення населених міст : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — Львів, 2005. — 450 с.
7. Попович, С. Ю. Варченко, Н. П. Методика інтегральної аутфітосозологічної оцінки раритетних дендроекзотів // Інтродукція рослин. — 2009. — № 4. — С. 11–17.
8. Попович, С. Ю., Сиплива, Н. О., Корінко, О. М. Культивована дендрофлора парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини : Монографія. — Київ : Фітосоціоцентр, 2012. — 162 с.
9. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області. — Вінниця, 2005. — 52 с.
10. Серебряков, И. Г. Экологическая морфология растений. — Москва : Высш. шк., 1962. — 363 с.
11. Стародавні дерева України : реєстр-довідник / Упоряд. П. І. Гриник, М. П. Стеценко, С. Л. Шнайдер та ін. — Київ : Логос, 2010. — 143 с.
12. Тахтаджян, А. Л. Флористические области Земли. — Ленинград : Наука, 1978. — 247 с.
13. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха. — Київ : Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.

Інвентаризаційні дослідження парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини. — Сиплива, Н. О. — Для встановлення ефективних шляхів збереження, відновлення та збагачення дендрорізноманіття проведені дослідження сучасного стану дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини. Комплексні (історико-наукові, інвентаризаційні, флоро-аналітичні, дендросозологічні, інтродукційні, фітодизайнологічні тощо) дослідження дали змогу визначити кількісний і якісний склад видової та внутрішньовидової різноманітності видів деревних рослин заповідних парків досліджуваного регіону. Аутфітосозологічна оцінка свідчить, що значна кількість раритетних видів дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів. Одним

із критеріїв наукової, історичної, пізнавальної, естетичної цінностей парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини є наявність вікових деревних рослин.

Ключові слова: парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, вид, раритетні деревні види рослин, вікові дерева.

Инвентаризационные исследования парков-памятников садово-паркового искусства Винницкой области. — Сиплива, Н. О. — С целью разработки эффективных путей сохранения, восстановления и обогащения дендроразнообразия исследовано современное состояние дендрофлоры парков-памятников садово-паркового искусства Винницкой области. Комплексные (историко-научные, инвентаризационные, флороаналитические, дендрологические, интродукционные и т.п.) исследования, позволили определить количественный и качественный состав видового и внутривидового разнообразия древесных растений заповедных парков исследуемого региона. Аутфитосологическая оценка свидетельствует, что большое количество видов раритетной фракции дендрофлоры парков-памятников садово-паркового искусства Винницкой области занесено в Красный список Международного союза охраны природы и природных ресурсов. Одним из критериев научной, исторической, познавательной, эстетической ценности парков-памятников садово-паркового искусства Винницкой области является наличие вековых древесных растений.

Ключевые слова: парк-памятник садово-паркового искусства, вид, культивар, раритетные древесные виды растений, вековые деревья.

Адреса для зв'язку: Національний університет біоресурсів і природокористування України; вул. Генерала Родимцева, 19, корпус 1, м. Київ, 03041 Україна; e-mail: nata123456@ukr.net